

symposion

**mysteriën van Egypte**

In de Symposionreeks verschijnen de teksten van symposia die meerdere keren per jaar gehouden worden door het Lectorium Rosicrucianum, de Internationale School van het Gouden Rozenkruis, op het conferentieoord Renovate Bilthoven.

Deze bundel, deel 46 uit de Symposionreeks, bevat de teksten van het symposion '**De Mystериѐn van Egypte. Tempels, mens en magie**' dat plaatsvond in juni 2019.

De Symposionreeks verschijnt onder redactie van Peter Huijs.

symposion

# mysteriën van Egypte

TEMPELS, MENS EN MAGIE



Rozekruis Pers | Haarlem

## colofon

### **bijdragen van**

Hannie te Grotenhuis

Petra Hogenboom

José van Emmerik

Corina Zuiderduin

Klaas-Jan Bakker

Peter Huijs

**boekverzorging** Ton Sampiemon

**druk** Rozekruis Pers, Haarlem

**letter** Adobe's Minion pro

**papier** 90 grams Biotop

isbn: 978 90 6732 489 2

© 2020 Rozekruis Pers–Haarlem

Rozekruis Pers

Bakenessergracht 5

2011 JS Haarlem

(023) 532 38 52

[info@rozekruispers.com](mailto:info@rozekruispers.com)

[www.rozekruispers.com](http://www.rozekruispers.com)



## inhoud

<b>Openingswoord</b>	<b>9</b>
HANNIE TE GROTENHUIS	
<b>Het geloof van de oude Egyptenaren</b>	<b>11</b>
PETRA HOGENBOOM	
<b>Uit Noen, het ongeschapene</b>	<b>12</b>
JOSÉ VAN EMMERIK	
<b>Reis door het mooie Westen</b>	<b>25</b>
CORINA ZUIDERDUIN	
<b>Ichnaton en de Mysteriën</b>	<b>47</b>
KLAAS-JAN BAKKER	
<b>Het gevleugelde geestbewustzijn</b>	<b>75</b>
PETER HUIJS	

ichtingrozenkruis.nl

Symposium over  
de mysteriën

EGYPTE

TEMPELS

MENS



6

Echnaton

Egypte – het land van de twee oevers,  
Egypte – het land van de rivier,  
de lange stroom van Zuid naar Noord, de levenbrenger!  
Egypte – basis voor de wijsheid in het Westen.

'De zonde is uit het land verdwenen,  
de waarheid houdt stand en de leugen is iets afschuwelijks.  
Het land is weer zoals het, in de oertijd was.'

Overzichten van Echnaton, in El Amarna



Ma'at

# De mysteriën van Egypte

Tempels, mens en magie

Een symposium over het geheim van de tempels van heling. Een graf-tempel voor een farao werd in het oude Egypte 'het huis van miljoenen jaren' genoemd. Wat betekende dat? Wat is het raadsel van 'de eeuwige tijd' waarin zij leefden? Wat is het verschil met de lineaire tijd van de moderne mens van nu? De verhalen over Re, Ma'at, Noet, Osiris en Isis verwezen alle naar een legendarische gouden tijd. In die tijd zweefde het beeld van de zoon der Godheid, Horus, boven een heel volk. In dat beeld leefden de Eypetenaren.

De oude naam voor Egypte was Khemet; het is het land van de Nijl, de tempels en het begin van wat we de westerse beschaving noemen. Het is ook de bakermat van de mysteriën, en het is van daaruit dat deze zich over het Middellandse Zeegebied en Europa hebben verspreid.

De mysteriën behelsden de genezing van de mens op alle gebied: lichaam, ziel en geest.

De oude wijsgeren zeiden dat in de vroegste tijden het land zelf één groot inwijdingsveld was.

Wat zijn de geheime betekenissen van de oostelijke en de westelijke oever, van tempels van heling, van de eeuwige tijd? En: Wie was Echnaton, deze ongelofelijke Farao en prins van het Licht, die het hele toenmalige rijksg gebied op zijn grondvesten deed schudden?





Stichting  
Rozenkruis



stichtingrozenkruis.nl

# Openingswoord

HANNIE TE GROTENHUIS

Heel hartelijk welkom op dit symposium van Stichting Rozenkuis over de mysteriën van het oude Egypte. Als je zo aankomt over het voo-plein, in de warme zon, zie je de banner met dat grootse beeld van Ramses III en zijn dochter. Vervolgens in de hal de prachtige panelen en het riet. Je waant je in Egypte.

We zijn vandaag te gast op het landgoed Renova, conferentiecentrum van de Internationale School van het Gouden Rozenkruis.

Een heerlijke plek om op een zonovergoten dag als deze te verblijven. Het oude Egypte – de verhalen en goden, de tempelcomplexen, piramides en koningsgraven, de prachtige beelden en kleurrijke symbolen: duizenden jaren nadien spreken zij ons nog steeds zeer aan, getuige ook de grote opkomst vandaag.

Het tijdloze van dit rijk, het universele klinkt door alles heen.

Luister eens naar woorden uit de Zonnehymne van Echanaton:

*Hoe lieflijk verschijnt gij, Zon, o, Levende  
in de lichtwoning des hemels,  
gij die aan het begin van alle dingen staat.*

*(...)*

*Uw stralen voeden al wat geplant is,  
gij schijnt, en voor u leeft en groeit het.*

*De wereld ligt in uw hand gebed,  
zoals gij haar geschapen hebt.*

*Hoe schitterend geordend zijn zij,  
uw doelstellingen voor deze wereld...*

*In uw schijnsel leven de mensen;  
wanneer gij ter ruste gaat, sterven zij.*

*Het leven is in de tijd, en de tijd is in u,  
in u leven wij en zijn wij*

*want gij hebt de aarde gegrondvest*

*en gij richt hem telkens weer op*

*voor uw zoon die uit uw lichaam is voortgekomen.*

Ruim 3000 jaar oud zijn deze regels, maar de klank en de toon zijn nog altijd fris.

Bij nader inzien – en vandaag zullen ons daarvoor talloze bewijzen geleverd worden – is het volstrekt begrijpelijk dat die grote zeggingskracht van het oude Egypte zoveel eeuwen weet te overbruggen.

Want Egypte kan met recht onze bakermat worden genoemd.

Er loopt een directe, doorgaande lijn tussen het oude Egypte en onze moderne tijd.

Het Alexandrië vanaf circa 600 voor Christus (toen opende Egypte haar grenzen voor buitenlanders) was een smeltkroes van ontwikkelde geesten. Griekse filosofen en vrijzinnige joden werden er in de Egyptische mysteriën onderwezen, opgeleid en erdoor geïnspireerd.

Pythagoras bijvoorbeeld schrijft dat hij in de Egyptische mysteriën werd ingewijd. Socrates en Plato, toch wel de grondleggers voor de Westerse filosofie, reisden in Egypte. Plotinus, nog zo'n filosoof-reus, was een Egyptenaar. En een Duits onderzoeker schrijft:

10 | *'Om de meest fundamentele inhoud van het christendom te verstaan, moet men naar Egypte gaan. Dat Jezus Christus Gods Zoon is – waarlijk mens en waarlijk God – is een overtuiging die aan geen enkele tekst van het jodendom kan worden ontleend. (...) Dit centrale begrip van het christelijk geloof danken we aan de grote, drieduizend jaar oude religie aan de Nijl. (...) In zekere zin is het zelfs zo dat het christendom de oude religie van het Licht opnieuw belichaamt.'*

Het is inderdaad frappant om de vele diepzinnige overeenkomsten te zien tussen de Egyptische wijsheid en het christelijke inwijdingsmysterie, zoals dat bijvoorbeeld in de Nag Hammadi-teksten tot ons komt.

En als we dan nog weer wat later in de westerse geschiedenis kijken dan zien we dat aan het begin van de Renaissance in Italië niet alleen Plato werd herontdekt, maar ook dat de belangrijkste impuls van die renaissance de geschriften van Hermes Trismegistos waren, die toen teruggevonden werden. De uit de Egyptische wijsheid voortvloeiende teksten vonden zo hun weg naar ons moderne denken.

Het was trouwens ook Hermes Trismegistos die schreef:

*'Egypte is het beeld van de Hemel'.*

En in dat beeld mogen wij ons vandaag verdiepen, ons eraan laven en ons erdoor laten inspireren.

# Reis door het mooie Westen

Een videopresentatie van de reis van het bewustzijn, de reis tussen twee levens

CORINA ZUIDERDUIN

Waar ga je naar toe? Wat kom je tegen na de dood? En waarom leef je op aarde? Dit zijn vragen die mensen bezighouden. Ook duizenden jaren geleden, in het land aan de Nijl, verdiepten mensen zich in deze onderwerpen.

Egyptische priesters kenden de geheimen van leven en dood. Zij wisten waar je verbleef in de periode tussen twee levens. Volgens de oude Egyptenaren bestaat er geen dood. Er bestaat alleen maar leven, leven met een vorm – een lichaam – en leven zonder lichaam. De verschillende bewustzijnstoestanden waar je na de dood doorheen gaat legden zij vast in sprekende schilderijen op muren, in dodenboeken en in beelden van steen. In mijn interpretatie, gebaseerd op het boek *Het Mooie Westen, mythen en symbolen in Egypte* gaan we deze stadia fase voor fase bekijken.

In het oude Egypte had de zon een symbolische functie. Elke dag verschijnt hij in het oosten om onder te gaan in het westen. Vanuit de aarde gezien lijkt hij een reis te maken van de zichtbare gebieden overdag naar de onzichtbare gebieden 's nachts. In het oude Egypte speelde deze cyclische beweging een belangrijke rol. Het oosten werd geassocieerd met geboorte. Het westen werd de benaming voor het land achter de horizon, voor het gebied waar je na de dood doorheen reist en dat je niet meer kunt zien. De hogere sfeer van dat gebied werd het Mooie Westen genoemd.

De Egyptenaren geven aan dat sterven een proces is. Je trekt je langzaam terug naar een diepere sfeer. Als je na verloop van tijd weer geboren wordt kom je langzaam weer terug op aarde, in een lichaam. Hetzelfde gebeurt tijdens de slaap. In Egypte waren dood en slaap precies aan elkaar gelijk, net als bij de Grieken.

In het dodenboek worden de fases waar je doorheen gaat in kleurige voorstellingen weergegeven. De eerste fase van de dood wordt weergegeven door de weegschaalscène. Deze gaan we nu in detail bekijken. We nemen daarvoor het dodenboek van Ani als uitgangspunt, omdat dit een van de mooiste en meest complete en best bewaard dodenboeken is.

## FASE 1: DE EERSTE TERUGBLIK



AFBEELDING 1 DE WEEGSCHAAL; TEKENING NAAR HET DODENBOEK VAN ANI.

26

Het dodenboek opent met een loflied aan de zonnegod. Hiermee wordt het begin van het stervensproces aangegeven. Vervolgens zien we als eerste de scène van de balans (afbeelding 1). We zien Ani met zijn vrouw Toetoe voor een grote weegschaal staan. Ani is nog een keer afgebeeld in zijn Ba-vorm, zijn ziel, als een vogel met het hoofd van Ani. De scène verbeeldt een belangrijk moment. Ani's hart wordt gewogen ten opzichte van de veer van Ma'at. Zijn hart moet precies in balans zijn met deze veer. Ma'at is de kosmische wet van harmonie, waarheid en rechtvaardigheid. Dit is niet een door mensen gemaakte wet, maar deze is verankerd in de natuur. De natuur is volgens de Egyptenaren zo opgebouwd dat alle wezens met elkaar samenwerken en elkaar ondersteunen.

Het hart op de weegschaal is niet een echt hart, maar het heeft de vorm van een vaas of een pot. Dit geeft aan dat het om de inhoud gaat. Het is de innerlijke mens die wordt gewogen. Ani kijkt terug op zijn leven en gaat in zichzelf al zijn handelingen en gedachten na. Hij kijkt of ze in balans waren met deze kosmische harmonie. Hij kijkt of ze ethisch waren, of ze in overeenstemming waren met zijn hoogste innerlijke besef van rechtvaardigheid en waarheid.

### Thoth

We zien bij de weegschaal nog meer figuren staan. Eén van de figuren is Thoth. Hij is de figuur met het hoofd van een ibis. Thoth is de god van wijsheid. De Egyptenaren houden van personificaties. Om te zien welk



begrip een godheid vertegenwoordigt moet je in Egypte het woordje 'god' of 'godin' weglaten. Bij de god van de wijsheid (Thoth) laat je de woorden 'de god van de' weg. Dan blijft het woord 'wijsheid' over. Thoth vertegenwoordigt 'wijsheid'. Waar zit wijsheid? Dat zit natuurlijk in jezelf. Thoth stelt een hoger deel in jezelf voor. Je kunt dingen tijdens je leven zijn vergeten, maar een hoger deel in jezelf weet altijd hoe het in elkaar zit. Dat deel registreert alles. Thoth is ook het deel in jezelf waar je je op kan richten om wijsheid en inzicht te verkrijgen.

Bovenop de weegschaal zit een baviaan. Deze baviaan is ook een verbeelding van Thoth, van wijsheid. Dit hele afwegingsproces staat in het teken van wijsheid. Wanneer je de balans opmaakt levert dit altijd inzichten op. Deze worden door Thoth nauwkeurig op zijn schrijfpalet genoteerd.

### **Anoebis**

Thoth wordt bijgestaan door Anoebis. Hij heeft het hoofd van een hond of een jakhals. Als andere goden een deel in jezelf voorstellen dan doet Anoebis dat ook. Anoebis controleert het schietlood van de weegschaal. Anoebis heeft in het dodenboek verschillende functies. Hij is onder andere degene die haarscherp aanvoelt of je de hogere werelden kan binnengaan. Hij bespeurt of je helemaal zuiver en mooi geworden bent. Eén van de dingen waar Anoebis in mijn interpretatie voor staat is de intuïtie. Je voelt feilloos aan wat wel in balans met Ma'at is en wat niet.

### **Bovenste goden**

De goden boven de weegschaal kun je ook als deelaspecten van jezelf zien. Achteraan zit bijvoorbeeld Sia. *Sia* betekent 'inzicht'. Ani kijkt vanuit een hoger perspectief naar zijn eigen leven met inzicht en wijsheid. Vooraan zitten Atoem en de zonnegod. Atoem vertegenwoordigt een diep deel in jezelf, evenals de zonnegod.

### **Ammoet**

Bij de weegschaal staat ook nog een apart monstertje: Ammoet. Hij heeft het hoofd van een krokodil, het bovenlichaam van een luipaard of hyena en het achterlijf van een nijlpaard. Van dit beestje wordt altijd gedacht dat hij de dode op zou slokken. Hij wordt gezien als een eng monstertje, maar eigenlijk is hij dat niet. Hij heeft namelijk een godenhaardracht en er is nog iets opmerkelijks. Ook één van de bedden van Toetanchamon heeft de vorm van dit vreemde dier.

Op dit bed staat zelfs geschreven dat Toetanchamon geliefd is door Ammoet. Er zit daarom veel meer achter dan tot nu toe is herkend.

Het is erg leuk om te zien dat de Egyptenaren visuele beeldspraak toepasten. Het woord *ammoet* kun je ontleden met *am* - 'slikken' en *moet* - 'dode'. Ammoet betekent dan 'het slikken van de dode'. Maar er is nog een interpretatie. Het woordje *am* betekent namelijk ook 'weten'. En *moet* 'dode'. Dan wordt de betekenis van Ammoet: 'het weten van de dode'. Je kunt Ammoet zien als het geweten.

Want wat doet Ammoet? Hij wacht op het hart wanneer het niet in balans is met Ma'at. Eigenlijk verbeeldt het dit: als Ani iets heeft gedaan dat niet helemaal zuiver, rechtvaardig en eerlijk was, dan gaat hij dit op dat moment duidelijk zien. De hele weegschaalscene beeldt een leerproces uit. Ammoet slokt het op, en neemt het als 'weten' met zich mee naar een volgende geboorte.

Er zit nog meer beeldspraak in verstopt. Het 'slikken van het hart' is ook een Egyptische uitdrukking. Deze heeft twee betekenissen. Eén betekenis van 'het slikken van het hart' is 'het bewustzijn verliezen'. Dat betekent niet dat je je bewustzijn kwijtraakt of dat je niet meer zou bestaan. Dat kan volgens de Egyptenaren helemaal niet. Het diepste innerlijke deel, dat deel dat je echt bent, is er altijd al geweest en zal er altijd zijn. Het betekent wel dat er iets in je ontwikkeling is dat nog niet zo mooi is als Osiris. Dát stukje van jezelf heb je nog niet helemaal ontwikkeld. Dat gedeelte is nog niet 'bewust', 'wakker'. Je hebt dan nog niet helemaal het bewustzijn van Osiris bereikt.

Het 'slikken van het hart' heeft nog een tweede betekenis. Het betekent ook 'spijt hebben'. Teksten in het dodenboek geven aan dat je het zelf bent die alles bekijkt en beoordeelt. Op dit moment trek je conclusies. Je leert ervan en besluit: dat ga ik de volgende keer anders doen.

### **Geen tweede fout**

Ammoet is eigenlijk je hulp. Je geweten groeit. Elk leven doe je inzichten op en die neem je met je mee. Je geweten kan aangeven wat je niet moet doen. Als je een fout al eens eerder hebt gemaakt, ligt dat besef ergens opgeslagen. Je weet het. Op het moment dat je in een vergelijkbare situatie op het punt staat een fout nog eens te maken, geeft je geweten aan: 'niet doen'. Maar je geweten geeft nooit aan wat je wel moet doen. In het dodenboek zegt Ani: 'Ik heb geen tweede fout gemaakt.' Ik heb niet voor de tweede keer iets fout gedaan. Fouten maakt iedereen. Dat is volgens de Egyptenaren helemaal niet erg. Het is een

leerproces, maar als je eigenlijk al weet hoe het moet, dan is het wijzer om naar je geweten te luisteren. Je moet het anders nog een keer leren en nog eens de gevolgen ervaren die dat met zich meebrengt.

Ammoet representeert alle opgedane inzichten en levenslessen van alle eerdere levens. Ammoet geeft daarmee ook aan dat je je zelf beoordeelt naar je eigen hoogste ethische besef. Je beoordeelt jezelf niet op iets dat je nog niet wist of niet hebt gezien.

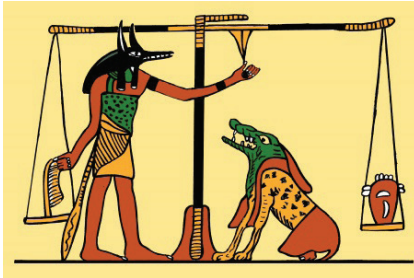
## Het lot

Er zijn nog meer figuren in deze scène te zien. Vlakbij de weegschaal staat Sjai. Sjai is een verbeelding van het lot. Het woord *sjai* betekent 'bestemming', 'lot'. Boven Sjai zie je een vreemd figuurtje; een vierkante steen uitlopend in een vrouwenhoofd. Dit is Meschenet. Meschenet is de personificatie van de geboortesteen. Zij verbeeldt ook het lot. Egyptische vrouwen baarden hun kinderen tussen twee stenen; de geboortestenen. Meschenet vertegenwoordigt de plek waar je voor het eerst contact maakt met de aarde. Zij representeert de plaats waar je op aarde terecht komt en daarmee je levensomstandigheden.

Schuin onder Meschenet staan nog twee figuren. Zij staan naast elkaar. De ene figuur overlapt de andere. Eén figuur verbeeldt opnieuw Meschenet, maar nu in menselijke gedaante. De andere figuur is Renenoetet. Renenoetet is ook een godin van het lot. Zij is daarnaast ook de godin van de oogst. Je kunt je afvragen: wat doet de godin van de graanoogst daar nu? En waarom heeft deze godin zulke uiteenlopende functies? Verderop, als we bij het hemelgebied zijn, wordt dit duidelijk. Ani kijkt terug op zijn leven en ziet de verbanden tussen zijn gedachten en zijn handelingen en de gevolgen – zijn lot – die zij teweegbrachten. Hij ziet hoe uit de ene gedachte een handeling volgde en hoe uit de ene handeling de volgende handeling voortkwam. Hij ziet en herkent de reeks gevolgen die ze veroorzaakten. Omdat hij nu alles vanuit een hoger perspectief bekijkt, kan hij zijn leven beter overzien en ziet de logische verbanden. Hij begrijpt waarom hem bepaalde dingen zijn overkomen in zijn leven. Hij weet ook dat al zijn handelingen weer nieuwe gevolgen zullen krijgen in zijn volgende leven. Ze bepalen zijn lot en de plaats waar hij geboren zal worden.

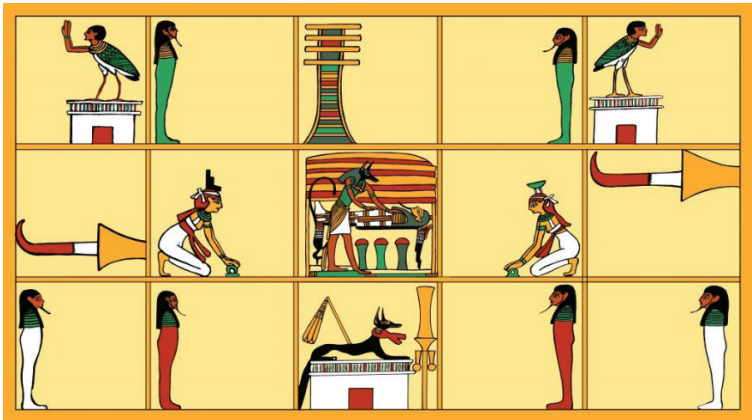


**AFBEELDING 2 ANI WORDT NAAR ZIJN GRAF GESLEEPT; TEKENING NAAR HET DODEN-BOEK VAN ANI.**



**AFBEELDING 3 IN DE HAL VAN DE TWEEDE WAARHEID; TEKENING NAAR HET DODEN-BOEK VAN ANI.**

30



**AFBEELDING 4 ANI OP EEN DOODSBED; TEKENING NAAR HET DODENBOEK VAN ANI.**

## **FASE 2: VERTREK NAAR HET DODENRIJK**

Na de weegschaalscène wordt de begrafenisstoet weergegeven. Ani wordt naar zijn graf gesleept. Ani laat zijn lichaam achter op aarde, bij zijn graf, terwijl hij zelf het dodenrijk binnengaat.

Het is opmerkelijk dat de Egyptenaren de weegschaalscène vóór deze scène weergaven in het dodenboek. De eerste fase van het stervensproces – de weegschaalscène – is al ingegaan, maar Ani is op dat moment nog niet vertrokken. Dat gebeurt pas in deze fase. Dit suggereert dat het bewustzijn van Ani op het moment van de terugblik op zijn leven, nog verbonden is met zijn lichaam. Hier, in dit stadium, vertrekt Ani pas naar het dodenrijk. Dit is het moment waarop hij zijn lichaam loslaat.

## **FASE 3: DE TWEEDE TERUGBLIK**

Na de weegschaalscène gaat Ani verder. In het dodenboek wordt dit niet visueel weergegeven, maar er wordt wel gezegd dat Ani eerst door een lagere, aardse sfeer gaat. Net zoals je tijdens de slaap ook niet meteen in de diepe slaap komt, maar eerst nog een tijdje sluimerend met de dagelijkse, meer materieel gerichte zaken bezig bent, zo kom je tijdens de dood ook niet meteen in de hemelsfeer. Je gaat eerst door de lagere wereld, door de sfeer van de aarde, waar je alle gedachten en verlangens die verbonden zijn met alledaagse aardse dingen uitwerkt.

Wanneer de energie daarvan is weggeëbd ga je voor de tweede keer een stervensproces door. Eerst krijgt Ani opnieuw een terugblik. Ani staat voor de tweede keer voor een weegschaal. Je ziet opnieuw Anoebis die assisteert bij het wegen. Ammoet staat erbij. Ani bekijkt opnieuw de gebeurtenissen in zijn leven en beoordeelt nogmaals zijn handelingen. Deze weegschaalscène is veel kleiner afgebeeld dan de eerste weegschaalscène, waarschijnlijk om aan te geven dat dit moment minder uitgebreid is en een andere nadruk heeft.

## **FASE 4: HET LOSLATEN VAN DE TIJDELIJKE ASPECTEN**

De volgende fase (afbeelding 4) volgt daar direct op. Deze scène komt vrij laat in het dodenboek voor en wordt tot nu toe geïnterpreteerd als een mummificatiescène, maar ik denk dat dit iets anders voorstelt. Naar mijn



AFBEELDING 5 ANI EN ZIJN BA; TEKENING NAAR HET DODENBOEK VAN ANI.

AFBEELDING 6 OESJABTI VAN TA MET DE BAVOGEL; RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN LEIDEN. (FOTO CORINA ZUIDERDUIN)

32



AFBEELDING 7 HET HEMELGEBIED, HET VELD VAN HOTEPI (VREDE) EN HET RIETVELD;  
TEKENING NAAR HET DODENBOEK VAN ANI.

mening geeft dit het tweede stervensmoment weer, ook wel de tweede dood genoemd. Je ziet Ani op een bed liggen met Anoebis aan zijn zijde. Deze fase toont dat je alle verlangens en gedachten die gericht zijn op meer materiële dingen en hun beslommingen los laat om naar de hogere hemelwerelden te gaan. Het hogere, mooie, zuivere deel van jezelf dat je eigenlijk bent blijft over. Ani is nu klaar om naar de hemelwereld te gaan. In het boek *Het Mooie Westen* leg ik dit uitgebreid uit.

## De Ba

Voordat we het hemelgebied bekijken waar Ani naar toe gaat, eerst nog iets over de Ba. De Ba is het deel van het menselijk bewustzijn dat het hemelgebied ingaat. Je kunt een mens indelen in verschillende lagen. Je hebt een hoger goddelijk deel, een fysiek deel – je lichaam – en een tussenliggend deel. Het goddelijke deel, de innerlijke kern, bevat alle kwaliteiten die het Al in zich heeft. Deze kern is zich bewust van de eenheid van alle leven.

Het tussenliggende deel is het deel dat aan het leren is. De mens ontwikkelt zich en maakt steeds meer bewust van wat er in de kern al aanwezig is. Dit tussenliggende deel kun je ook weer indelen in een hoger deel – de Ba – en een lager, tijdelijk deel. De Ba bevat alle edele eigenschappen en inzichten die je hebt ontwikkeld. De Ba is het deel dat je echt bent. Het is de optelsom van alle edelmoedige ervaringen en alle inzichten, begrip en liefde van alle eerder geleefde levens. De Ba neem je mee door alle levens. De Ba kan naar de hemel vliegen en weer terugkeren op aarde (afbeelding 5). De Ba heeft in afbeelding 5 de *sjen*-ring in zijn pootjes. Deze ring is een symbool voor de eeuwige, cyclische tijd. De Ba is het deel dat cyclisch komt en gaat. De Ba komt steeds terug op aarde om geboren te worden en vertrekt weer om na enige tijd opnieuw op aarde geboren te worden.

De Ba wordt vaak voorgesteld als een vogel die naar de hemel vliegt. Hij wordt ook wel voorgesteld terwijl hij naar je hart vliegt (afbeelding 6). De Ba vliegt naar binnen toe, dieper in jezelf, waar hij wordt opgenomen in de goddelijke kern.

## FASE 5, 6 EN 7: DE HEMEL, EEN RUSTFASE VAN VREDE EN GELUK

Afbeelding 7 toont de hemelwereld. Dit is het hemelgebied waar alle Egyptenaren graag in terecht willen komen. Alle in het wit geklede figu-

ren verbeelden Ani. Dat betekent niet dat hij er een groot aantal keren in voor komt of dat hij zich verdubbeld heeft, maar je kunt de hele voorstelling bekijken als een stripverhaal. Wij zijn gewend om verschillende episodes van een stripverhaal in verschillende kaders te plaatsen, om steeds elke episode met een nieuwe afbeelding te beginnen. De Egyptenaren tekenen de verschillende fasen in de hemelwereld allemaal in één tafereel. En eigenlijk gebeurt er ook veel tegelijkertijd, zoals we zullen zien.

Links bovenaan staat Ani met Thoth achter zich. Vervolgens zie je Ani voor een paar goden staan. Daarna vaart hij verder. Op de tweede rij zie je Ani opnieuw. Je ziet hem oogsten en daarna dorsen. Hij drijft het vee over de dorsvloer, waardoor de zaadjes loskomen uit hun hulsjes. Dat werd in Egypte op deze manier vaak gedaan. Vervolgens offert Ani het graan als goddelijk voedsel. Daaronder zie je hem ploegen en zaaien. Veelal worden deze landbouwtaferelen letterlijk geïnterpreteerd. Na een mooi en rechtvaardig leven, waarin je behulpzaam bent geweest, genereus, eerlijk en oprecht, vriendelijk en rechtvaardig, mag je als beloning in de hemel hard werken op het boerenland. Ik vond dit niet logisch en ben gaan zoeken in de teksten en ik denk dat het beeldspraak is. Ik denk dat het verbeeldt dat Ani de resultaten oogst en verwerkt van zijn edele, mooie handelingen.

34

Als we naar het Egyptische woord voor 'graan' kijken, valt iets bijzonders op. Het woord voor 'graan' is *sesjer*. Het wordt geschreven door een tekening van een linnen zak waarin graan wordt bewaard. Opmerkelijk is dat het woord *sesjer* ook 'handelingen' betekent. Dit woord wordt zelfs op dezelfde manier geschreven als het woord voor 'graan', namelijk ook door een linnen zak waarin graan wordt bewaard. Wanneer de Egyptenaren graan in het dodenboek tekenen, bedoelen zij er veel meer mee, want wat is Ani aan het oogsten? Zijn handelingen! Dit is een prachtig voorbeeld van visuele beeldspraak die de Egyptenaren hanteren.

In het dodenboek wordt gezegd dat Ani in dit gebied uitrust en heel gelukkig is. Ook wordt gezegd dat Ani alles doet wat hij op aarde deed. Toch zie je hem alleen maar oogsten en zaaien. Dat maakt eens te meer duidelijk dat deze landbouwschènes symbolisch zijn bedoeld. Het is logisch dat de Egyptenaren alle handelingen die Ani, tijdens zijn leven heeft verricht in beeldspraak weergaven. Het is onmogelijk om voor iedereen al zijn specifieke mooie, edele handelingen uit te beelden.

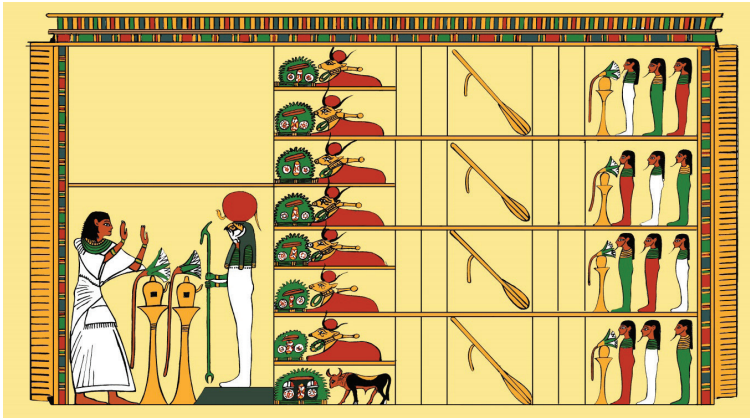
Ani beleeft al zijn mooie ervaringen opnieuw in zijn bewustzijn. Ervaringen van schoonheid, harmonie, eenheid, vriendschap, liefde en geluk bloeien in hem op. Hij verwerkt ze, rust uit en bouwt ze in



zijn karakter in. Alle edele handelingen worden vervolgens ingezaaid. In een volgend leven zullen ze weer ontkiemen en tot bloei komen. Nu wordt ook duidelijk waarom Renenoetet bij de weegschaal is weergegeven in de allereerste scène. Zij is zowel de godin van het lot als van de oogst. Alle handelingen, alle acties geven gevolgen. Zij bepalen de toekomst, het lot.

### **Het diepste deel**

Daarna trekt Ani verder naar een nog innerlijker gebied. Dit wordt verbeeld door het onderste veld. Je kunt ook dit onderste veld weer lezen als een stripverhaal. Je ziet links een eiland met een trap in beeld komen. Vervolgens wordt het moment weergegeven waarop Ani de trap opstijgt. Het eiland is niet meer te zien, maar de boot met de trap wel. Dit lijkt in eerste instantie een vreemde voorstelling, maar als je kijkt met het oog van de Egyptenaren, wordt het duidelijker. De Egyptenaren tekenen niet in perspectief. Als een boot de rivier opvaart, tekenen ze nooit de achterkant van de boot. Ze tekenen de boot altijd zo dat hij goed herkenbaar in beeld komt. Daarom zie je de boot in zijaanzicht. De Egyptenaren geven het stijgen in het bewustzijn zowel aan met een trap als ook met het verder de rivier opvaren. Ani vaart naar de diepste diepte, ver de horizon in. Ani stijgt naar het (relatief) hoogste punt in zijn bewustzijn. Je ziet verder nog iets bijzonders. Normaal heeft een boot stuurriemen aan de achterkant, maar alleen op deze plek in het hele dodenboek heeft de boot stuurriemen aan twee kanten. Dit wijst op een keerpunt. Ani vaart naar het relatief diepste punt en vaart ook weer terug. Hij daalt het trapje weer af. De trap in de boot rechtsonder is dan ook omgekeerd getekend.



AFBEELDING 8 ANI VOOR DE ZEVEN HATHORS; TEKENING NAAR HET DODENBOEK VAN ANI.



AFBEELDING 9 TAWERET MET HET HOOFD VAN EEN NIJLPAARD, DE RUG EN STAART VAN EEN KROKODIL, DE POTEN VAN EEN LEEUW EN HET LICHAAM VAN EEN ZWANGERE VROUW; TEKENING NAAR HET DODENBOEK VAN ANI.

## **FASE 8: OPBOUWEN VAN DE TIJDELIJKE EN FYSIEKE DELEN**

Ani daalt langzaam terug richting de aarde. Nadat hij is uitgerust en al zijn edele daden heeft verwerkt, begint hij weer belangstelling te krijgen voor nieuwe ervaringen. In de volgende voorstelling staat Ani voor de zeven Hathors, de zeven hemelkoeien (afbeelding 8). Zij vertegenwoordigen zeven lagen in hemzelf. Hij bouwt vanuit zijn diepere kern – de zonnegod – al zijn onderdelen tot en met zijn fysieke lichaam weer op. Dit opbouwen is een proces dat onbewust gebeurt.

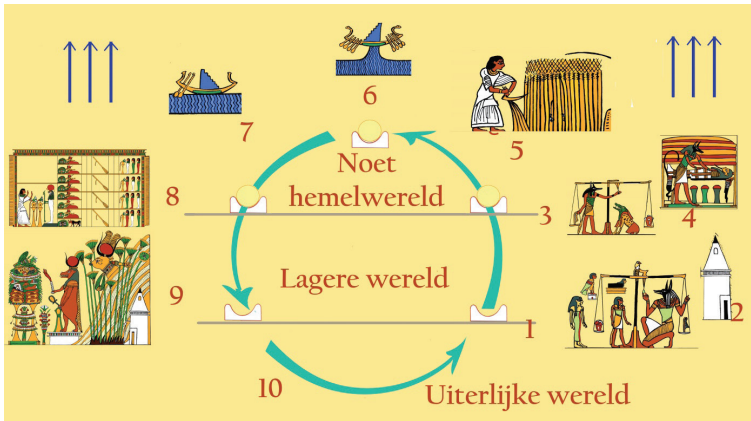
## **FASE 9: GEBOORTE OP AARDE**

Afbeelding 9 is de laatste afbeelding van het dodenboek en sluit precies aan op de vorige. We zien Taweret, de beschermgodin van de geboorte, voor Ani's graf staan. Taweret kan een geboorte verbeelden in de hemelwereld, maar omdat zij nu bruin is, verwijst zij naar een geboorte op aarde. Ani is weer terug bij zijn graf. Hij heeft de hele cyclus doorlopen en komt weer terug op aarde. Hij wordt opnieuw geboren.

37

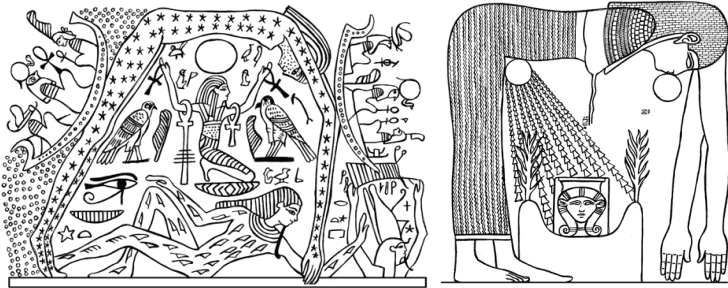
## **FASE 10: LEVEN OP AARDE**

Ani is geboren en voorzien van nieuwe energie en een nieuw, jong lichaam zodat hij weer verdere ervaringen kan opdoen.



AFBEELDING 10 SCHEMA VAN DE CYCLISCHE REIS IN HET DODENBOEK.

38



AFBEELDING 11 TEKENING NAAR EEN DODENBOEK UIT DE 21STE DYNASTIE.

AFBEELDING 12 TEKENING NAAR HET PLAFONDRELIËF IN DE NIEUWJAARSKAPEL IN DENDERA.

## Samenvatting van de reis

We vatten de cyclische reis nu in het kort samen. De eerste fase van het stervensproces begint met een terugblik op het afgelopen leven (1). De dode ziet de verbanden tussen zijn gedachten en zijn handelingen en tussen zijn handelingen en de gevolgen. Op dit moment trekt hij zijn levenslessen. Hij laat vervolgens zijn lichaam los en vertrekt naar de onzichtbare gebieden (2). Hij gaat eerst door naar de aardse sfeer, de lagere wereld, waar hij alle verlangens en gedachten die gericht zijn op de uiterlijke wereld en alle lagere gevoelens die in deze sfeer thuishoren (zoals angst en boosheid), uitwerkt tot ze wegebben. Daarna komt er een tweede terugblik waar hij opnieuw zijn handelingen bekijkt (3). Hij laat alle tijdelijke aspecten achter zich (4) en trekt verder naar de hemelwereld (5 t/m 7). Alleen het zuivere, mooie deel dat bij de zuivere, mooie hemelwereld hoort, gaat daar naar binnen. In deze periode van rust en harmonie herbeleeft hij alle hogere gevoelens (liefde, geluk, ervaringen van eenheid, schoonheid en harmonie). Alle mooie, edele ervaringen beleeft hij opnieuw in zijn bewustzijn, verwerkt ze en bouwt ze in zijn karakter in. Nadat hij alle ervaringen heeft verwerkt en is uitgerust wordt hij langzaam weer aangetrokken tot de aarde om nieuwe ervaringen op te doen (7). Hij bouwt zijn tijdelijke elementen inclusief zijn lichaam weer op (8) tot hij weer op aarde wordt geboren (9).

## Noet

Dezelfde cyclische reis wordt ook door de voorstellingen van Noet weergegeven. De Egyptenaren houden van personificatie, dus zo'n schema als in afbeelding 10 zouden zij nooit op die manier vormgeven. Zij doen dat op de manier zoals de afbeeldingen 11 en 12 laten zien. Onderaan ligt Geb, de aarde, met rietstengels op zijn lichaam (afbeelding 11). Daarboven zien we Noet. Noet representeert de hemel. Haar lichaam is met sterren bezaaid. Overdag zeilt de zon in zijn boot zichtbaar langs de hemel. 's Nachts slikt Noet de zon op (afbeelding 12). Dan reist de zon door haar lichaam door de onzichtbare hemelgebieden na de dood. De zon verbeeldt het blijvende deel van de mens, zijn innerlijke kern. Deze blijft altijd op zijn eigen gebied, in de hemelsfeer. Elk leven bouwt deze kern zijn tijdelijke delen weer op om nieuwe ervaringen op te kunnen doen. Afbeelding 12 laat dit goed zien. Nadat de zon zijn reis door het lichaam van Noet heeft voltooid, bouwt hij als een zonnestraal alle onderdelen, zijn tijdelijke delen tot en met het lichaam, weer op en de mens komt weer terug op aarde.



AFBEELDING 13 NEFERTARI VOOR THOTH, GRAF VAN NEFERTARI, THEBE, EGYPTE.  
(FOTO OLAF KAPER/FANIA KRUIJF)



## Vier verschillende reizen

Deze cyclische reis maken alle wezens. Maar was de reis voor iedereen hetzelfde?

Het dodenboek geeft aan dat er verschillen zijn. In grote lijnen zijn er vier mogelijkheden. De eerste mogelijkheid is een lange reis door de hemelwereld met een korte reis door de lagere wereld. Dit komt overeen met mensen die veel mooie dingen hebben gedaan. Dit zijn mensen die veel edele gedachten hebben gehad en daarnaar hun handelingen hebben verricht. Omdat zij zich niet zo op de tijdelijke, aardse wereld hebben gericht en niet veel energie hebben gestoken in dingen die daarbij horen zoals het streven naar materiële rijkdom en status, hebben zij ook niet veel uit te werken in die gebieden. Zij reizen daarom snel door deze lagere sferen heen. Zij hebben wel veel energie gestopt in het opbouwen en uitvoeren van edele, mooie idealen. Op de gebieden waar deze mooie aspecten thuishoren hebben zij wel veel te verwerken en hun verblijf daar is daardoor lang.

De tweede mogelijkheid is een korte reis door de hemelwereld. Dat komt voor bij mensen die weinig edele dingen hebben gedaan. Hun reis door de hemelwereld is kort omdat zij weinig edele ervaringen hebben te verwerken. Hun reis door de lagere wereld is relatief lang, omdat zij wel veel energie hebben gestopt in dingen die daarbij thuishoren.

De derde mogelijkheid is alleen een reis door de lagere wereld en niet door de hemelwereld. Dat kwam bijna niet voor, maar was mogelijk.

Deze mensen hebben weinig tot geen mooie handelingen verricht, geen edele gedachten en idealen opgebouwd. Dan hoeft je ze ook niet uit te werken. Deze mensen waren egoïstisch en werken alleen hun energieën uit in de onaantrekkelijke lagere wereld waar zij wel affiniteit mee hebben. In een volgend leven komen zij hun zelf gezaaide oorzaken tegen. De vierde vorm van de reis is een heel bijzondere. Dit wordt in het graf van Nefertari verbeeld. Nefertari staat voor Thoth en zegt dat zij snel terug wil naar de aarde om wijsheid te brengen en om volgens Ma'at te handelen. Deze reis wordt gemaakt door zeer edele mensen die een lange reis door de hemelwereld zouden kunnen hebben, maar ervoor kiezen om snel terug te keren naar de aarde om iets te kunnen betekenen voor hun medemensen. Het ligt, volgens de Egyptenaren, in de orde van de natuur dat alle wezens elkaar helpen en ondersteunen. Degenen die verder zijn ontwikkeld inspireren diegenen die minder ver zijn, zodat zij eerder wijsheid in zichzelf ontwikkelen en zelf blijvend geluk vinden.



AFBEELDING 14 WANDRELIËF VAN MERYMERY, DETAIL, RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN LEIDEN. (FOTO CORINA ZUIDERDUIN)

## Verbondenheid

Volgens de Egyptenaren blijven mensen met elkaar verbonden, ook tussen twee levens. De hogere bewustzijnsaspecten van de mens – die van het hart – waar liefde, eenheidservaringen, vriendschap en rechtvaardigheid te vinden zijn blijven na de dood voortbestaan. Je bent altijd verbonden met elkaar.

42

Volgens de Egyptenaren bestaat er geen dood. Het bewustzijn trekt zich tijdelijk terug in een diepere laag. Tijdens het leven ontwikkel je jezelf. Tijdens de dood rust je uit. In een volgend leven ga je weer verder waar je was gebleven. Je maakt elk leven steeds meer bewust van wat er in je kern al aanwezig is. Je gaat als een spiraal omhoog. Gemiddelde mensen hebben nog geen herinnering aan hun tijdelijke verblijf in het hemelgebied. Volgens de Egyptenaren kan je tijdens je leven de hemelgebieden blijvend bereiken. Elk leven ontwikkel je je karakter verder tot het mooi en edel is geworden. En als je een mooi karakter hebt ontwikkeld, ben je al in de hemel. Een uitspraak uit de wijsheidstekst voor Merikare geeft dit heel mooi weer: 'Een mooi karakter is de hemel van de mens.'

Hetzelfde idee wordt ook weergegeven door de gouden maskers, zoals die van Toetanchamon. Een masker verbeeldt de buitenkant van de mens. De zonnegod, de innerlijke goddelijkheid is de binnenkant. Het gouden masker verbeeldt dat de zonnegod die in zijn hart zit helemaal tot bloei is gekomen. Toetanchamon is helemaal van goud geworden. Goud is de kleur van de zonnegod en deze schijnt in volle pracht door hem heen. Ook de naam van Toetanchamon geeft dit aan. Toetanchamon betekent: 'levend evenbeeld van Amon.'





AFBEELDING 15 GOUDEN MASKER VAN TOETANCHAMON. (FOTO OLAF KAPER)

## Andere reizen

Er zijn diverse aanwijzingen dat de Egyptenaren ervan uit gingen dat bij een vroegtijdige dood, wanneer de mens nog niet een volledig leven heeft geleefd, het stervensproces anders verloopt. De levensenergie die je bij elk leven meekrijgt, is dan nog niet opgebruikt.

Baby's en heel jonge kinderen bijvoorbeeld, werden regelmatig in een kist gelegd die niet de vorm had van Osiris, zoals bij volwassen mensen, maar de vorm van Bes. Bes is een god die in verband staat met overgangsmomenten zoals geboorte. Het lijkt erop alsof de Egyptenaren daarmee wilden uitdrukken dat deze kinderen niet helemaal terug gaan naar Osiris, maar snel opnieuw geboren zullen worden. Het geboorteprocess was nog niet helemaal gelukt en het kind zal snel een tweede poging ondernemen. Mogelijk is dit op een idee gebaseerd dat jonge kinderen en baby's zo goed als geen ervaringen hebben opgedaan in hun korte leven. Zij hebben daardoor niets om te verwerken en hoeven daarom ook nog niet uit te rusten. Hun bewustzijn hoeft zich daardoor niet helemaal terug te trekken naar hun innerlijke kern. Zij worden snel opnieuw geboren.

De situatie bij jong volwassenen die voortijdig overlijden is weer heel anders. Een stèle geeft aan dat deze mensen nog een tijd in een tussensfeer verblijven, maar zonder dat zij zich daarvan bewust zijn. Zij merken daardoor niets van hun situatie. Na verloop van tijd voltrekt het stervensproces zich verder en kunnen ook zij naar Osiris en naar het hemelgebied.

Weer een andere situatie ontstaat bij zelfdoding. Een Egyptisch verhaal geeft aan dat dit geen gunstige situatie is. Ook dan is de levensenergie nog niet verbruikt en kan het bewustzijn zich daardoor nog niet verder terugtrekken naar de hogere gebieden. Het blijft nog een tijd hangen op een tussenliggend gebied. Het verschil met mensen die voortijdig overlijden zonder bewust hiervoor te hebben gekozen, is dat de dode nu wel bewust is van deze lagere gebieden waarin hij dan verkeert. Het Egyptische verhaal is niet heel duidelijk, maar lijkt aan te geven dat hij pas naar hogere gebieden kan gaan wanneer zijn oorspronkelijke natuurlijke tijd van sterven is aangebroken. Pas dan is de levensenergie verbruikt en kan zijn Ba met hem vertrekken.

*Corina Zuiderduin – kunsthistorica gespecialiseerd in de Egyptische kunst en cultuur en o.a. verbonden aan het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden – had hier dolgraag in levende lijve willen zijn, maar soms heeft een mens al een vakantie geboekt voordat zij weet dat er nog iets anders heel gaafs zit aan te komen.*

*Corina is in Italië maar was gelukkig bereid om al eerder over haar recente boek 'Het mooie Westen', te vertellen en dat moment hebben wij op film opgenomen. Ze vertelt daarin over 'de reis naar het Mooie Westen, en geeft daarmee een geheel eigen, nieuwe interpretatie van de manier waarop Egyptenaren het sterfproces zagen.*